

Nota betreffende de wenselijkheid van bedrijfseconomische proeven met gemechaniseerde kleine bedrijven in de Noordoost-polder.

Eén der moeilijkste vraagstukken, die zich bij de inrichting van de Zuidelijke Polders zullen voordoen, is het bepalen van de meest wenselijke bedrijfsgrootten. Alreeds bij het vaststellen van het uitgifteplan voor de Polders, hoe groot het aantal factoren is, dat hierbij een rol speelt en hoe moeilijk het is een bevredigende oplossing te vinden, bij de Zuidelijke Polders is het probleem, zo mogelijk, nog ingewikkelder geworden.

Sedert de bevrijding is immers, door de omstandigheden, zoals zij zich sedert dien hebben voorgedaan, vrij algemeen de overtuiging gegroeid, dat onze landbouw in een andere phase van ontwikkeling is getreden en in het bijzonder de kwestie van de meest wenselijke bedrijfs grootte in een ander licht is komen te staan. Binnenlands gezien, is het belangrijkste verschijnsel in dit opzicht de verhoging van de landarbeiderslonen en de directe en indirecte gevolgen, die daaruit voortvloeien. Zoals bekend, zijn de landarbeiderslonen niet alleen absoluut, doch ook in verhouding tot de andere lonen, sterk gestegen; het indexcijfer voor de lonen in de landbouw en in de industrie bedraagt, bij een basis 1938 = 100, respectievelijk 174 en 244. Hoewel de oorlog mede de snelle ontwikkeling in deze richting heeft veroorzaakt, mag men wel aannemen, dat de aanpassing van de landarbeiderslonen aan de industriearbeiderslonen, die hieruit spreekt, in de toekomst zal blijven bestaan. De achtergrond van dit verschijnsel ligt in de algemene ontwikkeling van de economische structuur van ons land, waarin niet-agrarische economische activiteit steeds meer gaat overheersen; de sociale verhoudingen in deze niet-agrarische bedrijven worden hierdoor steeds meer naar voor het geheel, dus ook voor de agrarische bedrijven. Het steeds sterker wordende contact van het platteland met de rest van de bevolking door het toenemende verkeer, versnelt dit proces. Al is het geenszins zo, dat niet tijdelijk zich nog weer veranderingen ten ongunste in de sociale positie van de landarbeider kunnen voordoen, in grote lijnen gezien, is het te verwachten, dat de landarbeiderslonen in de toekomst blijvend op een relatief hoger peil zullen komen te liggen dan in het verleden het geval was. Een gevolg hiervan zal zijn, dat onder overigens gelijkblijvende omstandigheden de loonkosten een relatief grotere rol zullen gaan spelen in de productiekosten in het agrarische bedrijf. Dit zal er weer toe leiden, dat men door rationalisatie (het gebruik van arbeidsparende methoden) en mechanisatie (het gebruik van arbeidsparende machines) zal trachten deze loonkosten te drukken. Was in het begin der dertiger jaren de mechanisatiegolf, die door de loonsverhogingen na de eerste wereldoorlog teweeg werde gebracht, ongeveer tot staan gekomen -verlaging van de loonkosten in de crisisjaren werd hoofdzakelijk door arbeidsparende methoden teweeggebracht- na de laatste oorlog kreeg de drang naar mechanisatie een nieuwe impuls en deze is voorlopig nog niet uitgewerkt. Het resultaat van deze mechanisatie is uiteindelijk een verhoging van de oppervlakte cultuurgrond, die per bodembewerker wordt bewerkt. Tussen 1920 en 1930 steeg de oppervlakte cultuurgrond per mannelijke bodembewerker (boer en landarbeider) in de akkerbouw en veeteelt in Nederland met ongeveer 10% en er is alle reden om aan te nemen, dat de stijging, die door de na de laatste oorlog waar te nemen ontwikkeling teweeg zal worden geroepen, nog groter zal zijn.

Oppervlakkig beschouwd raakt deze gang van zaken het kleine bedrijf, beter gezegd het gezinsbedrijf, niet. Formeel betaalt het immers geen of vrijwel geen arbeidsloon, daar de benodigde arbeidskracht wordt geleverd door de boer en zijn gezinsleden. In feite echter beïnvloedt de gang van zaken het kleine bedrijf evenzeer als het grote bedrijf. Bewust of onbewust -thans veelal bewust- wordt het loon van de landarbeider beschouwd als een maatstaf voor de beloning van de kleine boer. Gaat het landarbeidersloon omhoog, dan zal de kleine boer, om zijn maatschappelijke positie relatief niet te zien dalen, er naar streven om ook zijn inkomen te doen stijgen. Dit streven wordt bovendien versterkt, doordat de kleine boer meer en meer naar de stad kijkt en in de beloning van de bevolkingsgroepen in de stad en de industriegebieden een maatstaf zoekt voor zijn eigen beloning. Deze hogere beloning voor de kleine boer is tenslotte alleen blijvend te bereiken door een grotere productie per werkzame, dus door hogere arbeidsproductiviteit. Daar intensivering slechts beperkte mogelijkheden biedt -ten dele zal intensivering juist verhoging van de hoeveelheid arbeid per eenheid van product meebrengen- zal ook in het kleine bedrijf een drang ontstaan om de oplossing te zoeken in de richting van een ver-

hoging van de hoeveelheid cultuurgrond per werkzame. De reeds genoemde verhoging van de oppervlakte cultuurgrond per werkzame viel tussen 1920 en 1930 in de gebieden met kleine bedrijven dan in het algemeen ook evenzeer te constateren als in de gebieden met grote bedrijven. Weliswaar men, behalve door ontginning, ook door splitsing het aantal bedrijven en daarmee het aantal zelfstandige boeren nog toe, doch dit ging gepaard met een relatieve vermindering van het aantal niet-zelfstandigen, in de landbouw werkzaam. Opvallend is ook, dat het aantal bedrijven, in de greep 1-5 ha, dat tot 1920 een snelle stijging vertoende, sedertdien geleidelijk, maar voortdurend, is teruggelopen. De middelen, welke het kleine bedrijf voor het bereiken van deze uitbreiding van de bewerkte oppervlakte cultuurgrond per man heeft gebruikt, zijn in wesen geen andere, dan het grote bedrijf heeft gebruikt, nl. rationalisatie en mechanisatie. Hoewel het kleine bedrijf in dit opzicht ook nog achter staat bij het grote bedrijf en hoe vaak een verdere ontwikkeling in deze richting ook nog afstuit op de aanwezigheid van goedkope gezinsarbeid in het kleine bedrijf, waardoor vele vormen van mechanisatie en rationalisatie hun zin verliezen, belangrijke veranderingen in dit opzicht vielen tussen de beide wereldoorlogen te constateren. Men denke b.v. aan het meer en meer algemeen worden van het gebruik van raaimachines, ook voor de graanoogst, het toenemend gebruik van andere werktuigen, aan het vrijwel volledig verdwijnen van het dorsen met de vlegel, anderszijds aan de toenemende belangstelling voor ruilverkaveling en andere maatregelen, die tot een meer rationale bedrijfsvoering konden leiden.

Men mag dan ook verwachten, dat de verhoging van de landarbeiderslonen na de tweede wereldoorlog haar tegenhangor zal vinden in een blijvend streven van de kleine boeren naar een hogere beloning, die ook in het kleine bedrijf een versterkte neiging tot verhoging van de oppervlakte cultuurgrond per bodembewerker zal meebrengen.

Dat één en ander zal leiden tot een sterke uitbreiding van het aantal grote bedrijven in Nederland of zelfs tot een belangrijke verhoging van de gemiddelde bedrijfsgrootte, is niet zeer waarschijnlijk; de drang naar een zelfstandig boerenbedrijf zal, gezien het steeds te grote aantal jonge boeren, zo groot blijven, dat steeds een drang tot splitsing van bedrijven, die hiervoor nog een mogelijkheid bieden, zal blijven bestaan. Zal de ontwikkeling van de mechanisatie er toe leiden, dat machines in gebruik worden genomen, die enkel op een groot bedrijf rendabel kunnen worden gemaakt, dan zal men de oplossing zoeken in loonwerk of in coöperatie, zoals thans reeds valt op te merken. Wat men echter zal mogen verwachten, is, dat de benedengrens van wat nog als een redelijk gezinsbedrijf zal worden beschouwd, een bedrijf dus, dat de kleine boer een inkomen geeft, dat in redelijke verhouding staat tot het inkomen van de landarbeider en andere maatschappelijke groepen, waarmee hij zich vergelijkt, naar alle waarschijnlijkheid verder zal stijgen.

Nu de plannen voor de inrichting van de Zuidelijke Polders geleidelijk een meer concrete vorm aannemen en de overtuiging is gegroeid, dat reeds in het verkavelingsplan denkbeelden omtrent de toekomstige uitgifte tot op zekere hoogte hun weerspiegeling moeten vinden, is het van belang zich te realiseren, welke betekenis de bewegingsrictste ontwikkeling, die zich thans reeds duidelijk aftekent, voor de vaststelling van de grootte van de bedrijven in de Zuidelijke Polders kan hebben. Wat de hoogste klassen van de voor de N.O.P. voorgestelde bedrijfsgrootten betreft, het lijkt niet waarschijnlijk, dat de te verwachten ontwikkeling op zichzelf dwingende redenen zal leveren om de thans gevolgde politiek te wijzigen en er b.v. toe zou moeten leiden om meer bedrijven van meer dan 48 ha te projecteren dan voor de N.O.P. is voorgesteld. Als voortschrijdende mechanisatie en rationalisatie ten gevolge hebben, dat men op deze bedrijven met één of enkele arbeidskrachten minder kan volstaan, verandert hiermee aan deze bedrijven principiëel niets, terwijl men -zoals reeds werd opgemerkt- bij het eventuele gebruik van machines, die slechts op een grotere oppervlakte rendabel zijn, in coöperatie of loonwerk een oplossing kan vinden.

Wel echter is het een vraag, of het kleinste type, dat thans voor de N.O.P. is geprojecteerd, het 12 ha-bedrijf, voor de Zuidelijke Polders kan worden overgenomen. Oppervlakkig beschouwd lijkt het verschil tussen een benedengrens van 12 ha en de feitelijke toestand, zoals deze thans op het oude land in de gebieden met kleine bedrijven bestaat, zo groot, dat hier een méér dan ruime marge om de te verwachten stijging van de bewerkte oppervlakte cultuurgrond per bodembewerker in de komende jaren op te vangen, aanwezig schijnt. In feite echter is deze marge, zoals uit het volgende nog te blijken, veel minder groot, dan men misschien geneigd is aan te nemen.

Voor een juiste beoordeling van de meest gewenste bedrijfs-grootte van het kleine bedrijf moet men er van uitgaan, dat dit zoveel productief werk dient op te leveren, dat de gezinsleden, die daar normaal hun arbeid verrichten, tot een productie per man kunnen komen, die misschien wel niet geheel gelijk is aan die van een volwaardige gehuurde arbeidskracht van de zelfde leeftijdsgroep en het zelfde geslacht op een groot bedrijf, doch deze dient te benaderen. Is dit niet het geval, dan is dit nationaal-economisch niet aantrekkelijk, omdat dan de arbeidskracht van de kleine boer en zijn medewerkers onvoldoende wordt gebruikt, doch bovendien zal dan de sociale positie van de kleine boer gevaar lopen, omdat dan zijn beloning uiteindelijk in een verkeerde verhouding tot die van de boer en/of de landarbeider in het grotere bedrijf zal komen te staan. Natuurlijk betekent dit niet, dat het kleine bedrijf per volwaardige arbeidskracht evenveel ha cultuurgrond ter beschikking zal moeten hebben als in het grote bedrijf per arbeidskracht gemiddeld worden bewerkt. Het kleine bedrijf, zoals wij dat in ons land kennen, heeft een andere structuur dan het grote bedrijf; door zijn intensieve voortbrenging van dierlijke producten is het aantal arbeidsuren, dat het, onder overigens gelijke omstandigheden, al met al per ha vraagt, gemiddeld hoger dan in het grote bedrijf. Deze intensieve productie in het kleine bedrijf zal ook in de toekomst dienen te blijven bestaan, daar om allerlei redenen Nederland zich niet kan veroorloven een verhoging van de arbeidsproductiviteit in de landbouw gepaard te doen gaan met een extensivering van de productie. Beslissend voor de al of niet voldoende grootte van het bedrijf is niet het aantal ha, dat per arbeidskracht beschikbaar is, doch het aantal standaarduren werk, dat het per aanwezige arbeidskracht oplevert, waarbij onder een standaarduur werk wordt verstaan, de hoeveelheid werk, die, in een goed geleid bedrijf, op een als redelijk te aanvaarden technisch peil staand, bij een doelmatige besteding van de aanwezige arbeidskracht, door een volwaardige arbeidskracht per uur gemiddeld wordt verricht. Zo vraagt b.v. de verzorging van een melkkoe ongeveer 300 standaarduren werk per jaar, één ha groente in de volle grond ongeveer 2000 standaarduren, enz. Wil het kleine bedrijf dus een redelijke grootte hebben, dan moet het, uitgaande van het op een bepaald ogenblik als redelijk aanvaard technisch peil, de daarin werkzame arbeidskrachten de gelegenheid geven een hoeveelheid productief werk te doen, die niet al te veel beneden 2400 standaarduren per jaar blijft. Het zou echter verkeerd zijn de conclusie te trekken, dat als minimum-grootte voor het kleine bedrijf is te aanvaarden een omvang, waarbij het totale aantal standaarduren, dat het bedrijf oplevert, ongeveer 2400 bedraagt, m.a.w. een omvang, waarbij het aan één man een volledige dagtaak geeft, zoals vaak nog ten onrechte wordt gemeend. Recente onderzoekingen geven een ander beeld. Rangschikt men agrarische bedrijven naar het totaal aantal standaarduren werk, dat de bedrijven opleveren en onderzoekt men daarna het aantal standaarduren werk, dat gemiddeld door een volslagen arbeidskracht in deze bedrijven wordt verricht, dan blijkt met het totaal aantal standaarduren per bedrijf, het aantal standaarduren per arbeidskracht verricht, geleidelijk te dalen, tot men op een bepaald punt komt; dan wordt de daling plotseling veel sneller. Deze knik in de lijn blijkt -voor zo ver dit uit de tot nu toe bekende gegevens valt na te gaan- op het punt te liggen, waar het totaal aantal standaarduren, dat het bedrijf oplevert, ongeveer gelijk is aan het aantal standaarduren werk, dat door $1\frac{1}{2}$ à 2 volwaardige arbeidskrachten kan worden verricht. Achteraf beschouwt is dit geenszins onbegrijpelijk. Het is immers zelden of nooit zó, dat op een gezinsbedrijf slechts één arbeidskracht ter beschikking staat. In zijn jonge jaren vindt de kleine boer, die immers in de regel bij zijn ouders introuwt, een medewerker in zijn vader, die het lichte werk meedoet. Als hij ouder wordt, vindt hij in de regel minstens één zoon, die hem later zal opvolgen, naast zich, terwijl tenslotte bepaalde werkzaamheden in de regel aan de vrouw en de kleine kinderen worden overgelaten. Daalt dus het totaal aantal standaarduren per bedrijf beneden het aantal benodigd om $1\frac{1}{2}$ - 2 volwaardige arbeidskrachten werk te geven, dan vinden de aanwezige arbeidskrachten geen volledig emplooi; ze zullen hun tijd nog wel vullen, doch doen nog slechts ten dele wezenlijk productief werk. Komt men boven het kritieke punt, dan zullen de bedrijven bij toenemende grootte nog wel een hogere efficiënsy en een hogere arbeidsproductiviteit bereiken, doch zal algemeen de arbeid op redelijk doelmatige wijze worden benut.

Past men het bovenstaande toe op de gemengde gezinsbedrijven, zoals men die vindt op onze oostelijke zandgronden, dan zal men vermoedelijk niet ver van de waarheid wezen, als men aanneemt, dat hier het kritieke punt, onder de verhoudingen, zoals zij vóór de oorlog bestonden, ongeveer ligt bij 8 ha of iets daar beneden. De resultaten van enkele onderzoekingen wijzen inderdaad in deze richting. Ondanks de vermelde verhoging van de oppervlakte cultuurgrond per bodenbewerker en

de geleidelijke afname van het aantal zeer kleine bedrijven, is op onze zandgronden nog steeds een groot aantal bedrijven aanzienlijk kleiner, dan met een redelijk doelmatig gebruik van de aanwezige arbeidskracht overeenstemt.

Houdt men er nu rekening mee, dat door de ideale verkaveling, de goede ont-sluiting, de uitstekende cultuur-technische toestand en de doelmatige bedrijfsge-bouwen, op de bedrijven in de IJsselmeerpolders een zelfde productie met aanzien-lijk minder arbeid kan worden verkregen, dan op het oude land, dan ligt het wel voor de hand, dat bij een graad van mechanisatie, zoals deze vóór de oorlog op de zandgronden van het oude land bestond, de 12 ha-bedrijven niet zo erg veel boven het punt liggen, waar beneden-vergelaken met de grotere bedrijven in de polder-aanzienlijk minder doelmatig gebruik van de beschikbare arbeidskracht en een sociaal minder bevredigende positie van de kleine boer zal optreden, terwijl de kans be-staat, dat bij een enigszins ver doorgevoerde mechanisatie de minimumgrens boven de 12 ha zal komen te liggen. Hoewel de polders met een minimum van 12 ha het oude land zeker nog lang ver voor zullen blijven en het noch economisch, noch sociaal gewenst is het nieuwe gebied tot een uitsluitend domein van het grotere bedrijf te raken, zou het aan de andere kant niet toelaatbaar zijn in de polders bedrijven te sticht-en, die, gezien de in de toekomst bestaande wenselijkheden en mogelijkheden, niet aan redelijke bedrijfs-economische eisen zouden voldoen en niet een alteszins aan-waardbare sociale positie van de exploitanten zouden waarborgen.

Het bovenstaande wil niet reeds de conclusie suggereren, dat 12 ha als minimum bedrijfs-grootte voor de Zuidelijke Polders niet aanvaardbaar zouden zijn. Hiervoor is de betekenis van verschillende factoren, welke in bovenstaande beschouwingen een rol spelen, nog niet voldoende bekend. In het bijzonder geldt dit ten aanzien van de invloed welke de mechanisatie van het kleinbedrijf op den duur zal hebben op de hoeveelheid cultuurgrond, welke -uitgaande van een bepaalde bedrijfsstructuur-t.z.t. op een gezinsbedrijf, bij een doelmatig gebruik van de aanwezige arbeidskracht, minimaal ter beschikking zal moeten zijn. Wel echter is m.i. de gevolgtrek-king geoorloofd, dat het niet zeker is, dat bij voortgeschrijdende mechanisatie een minimum bedrijfs-grootte van 12 ha voor de Zuidelijke Polders kan worden aanvaard. Toch is het voor een gedetailleerde planning van de Zuidelijke Polders noodzakelijk om op deze vraag een zo goed mogelijk antwoord te geven. M.i. kan het nodige in-zicht slechts worden verkregen door niet te erg opgezette experimenten t.a.v. de in-vloed van de redelijk te verwachten mechanisatie op het gezinsbedrijf. Experimenten in deze richting worden in ons land op het ogenblik niet of nauwelijks gedaan (zie de opmerkingen over het proefbedrijf in Heino in het maandblad voor de Landbouwvoor-lichtingdienst, September 1948, blz. 403 e.v.). Zelfs indien dit wel het geval was zou het wenselijk zijn afzonderlijke proeven in de IJsselmeerpolders te nemen, daar om reeds genoemde redenen, de verhoudingen hier anders zullen liggen dan in het alg-meen op het oude land het geval zal zijn.

De te nemen proef zou men zich in grote trekken als volgt kunnen voorstellen :

1. Er wordt een niet te klein aantal (minstens 10, liever meer) bijeenliggende kleine bedrijven gevormd van uiteenlopende grootte, variërend b.v. van 12 tot 20 ha. Deze variërende grootte zou kunnen worden gevonden door kavels tijdelijk anders dan op de normale wijze te delen, of door het proefcomplex op een -overigens geschikte-plaats te leggen, waar afwijkende kavelgrootten voorkomen.

2. Deze bedrijven worden uitgegeven aan pachters, komende uit het kleine be-drijf, doch met enige ervaring met- en kennis van moderne landbouwmachines.

3. De pachters verplichten zich op hun bedrijven een voor het normale gezinsbe-drijf in het Oosten van het land gebruikelijke bedrijfsstructuur (verhouding bouw-land-graasland, dichtheid van de rundvee-, varkens- en pluinveestapel, enz.), deze eventueel enigszins gewijzigd in de richting, als men thans voor het gemengde be-drijf gewenst acht (meer verbouw van voedergewassen), te handhaven.

4. De pachters verplichten zich op deze bedrijven alle vormen van mechanisatie van agrarische werkzaamheden, die in Nederland technisch mogelijk zijn gebleken en bedrijfs-economisch rendabel blijken te zijn, toe te passen, met dien verstande, dat machines en werktuigen, die op de door hen gebruikte oppervlakten niet rendabel zijn, coöperatief (zo nodig met financiële steun) zullen worden aangeschaft en ge-bruikt of wel, dat deze werkzaamheden door loonwerkers zullen worden verricht.

5. De pachters verplichten zich nauwkeurig aantekening te houden van de opbreng-sten en de financiële resultaten van hun bedrijf en in het bijzonder ook van de hoe-veelheid werk, die door gezinsleden en vreemde arbeidskrachten op het bedrijf worden verricht. Wat het laatste betreft, zal het in het algemeen niet noodzakelijk zijn

voor de verschillende gewassen enz. afzonderlijk te noteren hoeveel uren hiertan zijn besteed; met het noteren van de hoeveelheid arbeid, die aan het bedrijf als geheel is besteed, zal in de regel kunnen worden volstaan.

6. Er wordt een deskundige aangesteld, die deze bedrijven voortdurend controleert en, waar nodig, adviezen geeft om de voor de pachters uit de bijzondere en nieuwe omstandigheden voortvloeiende moeilijkheden op te lossen. Deze deskundige ware b.v. een medewerker van het nieuwe instituut voor landbouwwerktuigen, voor deze werkzaamheden bij de Directie van de Wieringermeer te detacheren.

Voert men op deze proefbedrijven alle vormen van mechanisatie in, die thans in ons land worden toegepast en redelijke resultaten hebben laten zien, dan mag men aannemen, dat deze tezamen een peil van mechanisatie leveren, dat minstens zo hoog ligt als voor de komende tientallen jaren als normaal kan worden beschouwd. Hierbij zij nog opgemerkt, dat men zich er voor dient te hoeden deze bedrijven te gebruiken voor technische experimenten. Slechts die machines en werktuigen en die typen, die reeds hebben bewezen een redelijke bruikbaarheid te bezitten, dienen hier te worden gebruikt. Hoewel de regeling kan worden getroffen, dat voor schade, ontstaan door het feit, dat deze bedrijven het karakter van proefbedrijven dragen en verder voor bijzondere werkzaamheden, vergoeding kan worden gegeven, moet toch, als geheel de bedrijfsvoering voor de volle verantwoordelijkheid van de betrokken pachter komen, zodat hij zich tot het uiterste zal inspannen om van zijn bedrijf te maken, wat er van te maken is en zo goed mogelijk met zijn eigen arbeidskracht en die van anderen zal omspringen. Alleen dan immers kan worden nagegaan, welke oppervlakten grond binnen het kader van het gezinsbedrijf redelijkerwijs bewerkt kunnen worden.

Van veel belang is, dat er bij de proef nauwlettend op wordt toegezien, dat een veebezetting enz., zoals die op het gezinsbedrijf normaal is, wordt gehandhaafd. Vergroting van de bedrijven zal, zoals reeds werd opgemerkt, niet mogen leiden tot extensivering.

Het spreekt vanzelf, dat een goede opzet van deze proef een nauwkeurige voorbereiding zal eisen en eventueel ware hiervoor een commissie in het leven te roepen, waarin, behalve de Directie van de Wieringermeer, deskundigen van de betreffende afdelingen en diensten van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening en verder o.a. vertegenwoordigers van het Landbouw-Economisch Instituut een plaats zouden kunnen vinden.

Prof. Dr. H. W. Hofstee, 1947.